

Зарубіжна література

Наталія Овчаренко

7.034:821.111(71)

ХУДОЖНІЙ СПЕКТР КАНАДСЬКОГО ПОСТКОЛОНІАЛІЗМУ

Стаття присвячена аналізу сучасного (останні десятиліття XX – початок XXI століть) стану дослідження постколоніальної художньої парадигми у канадській літературі. Розглядається шлях трансформації концептів мультикультуралізму, гетерогенності, транскультуралізму в особливу постколоніальну синкретичну структуру, засновану на суто канадських художніх та світоглядних ідентичнісних моделях.

Ключові слова: постколоніалізм, мультикультуралізм, транскультуралізм, ідентичність, мозаїчність, синкретизм, модальність.

Nataliya Ovcharenko. Art spectrum of Canadian postcolonial studies

The paper explores the modern (last decades of 20th – the beginning of 21st centuries) analytical researches on the Canadian postcolonial literary paradigm. The ways of the Canadian multicultural, heterogeneous, transcultural concepts' transformation into specific syncretic structure based on the Canadian identical modality are examined.

Key words: postcolonialism, multiculturalism, transculturalism, identity, mosaic culture, syncretism, modality.

Для канадської літератури впродовж XX та XXI століть лишається канонічною парадигма ідентичності, що інтерпретується на соціопсихологічному та культурологічному рівнях. Вона стала одним із домінуючих об'єктів постколоніальних студій.

Порівнюючи ексcolonіальні нації із властивим їм акцентом на проблемі національної ідентичності з націями колоніально структурованими, канадські дослідники часто наголошують на якості національної ідентичності як важливого конституенту художнього поля саме постколоніальних народів, які не мають органічної культурної гомогенності. “Національна ідентичність, – зауважує Ю.Крістева, – це саме та спільна міра в мові та культурній традиції... Усюди формуються *сукупності*...і ними якраз і є національні ідентичності окремих людських груп” [4, 13. Див. також 3].

Канадський дослідник Френк Бірбалсінг ще на початку сімдесятих років минулого століття зауважив: “Подібність Канади до Австралії, Індії чи Нігерії полягає у тому, що всі вони перебувають у процесі побудови своїх націй за спільною моделлю, що є переважно британською” [13, 57].

Відмінності цих країн у географії, мові, історичному досвіді не впливають на спільну для всіх культурну гетерогенність, що супроводжує будь-яке багатоетнічне суспільство, яке вибудовує безліч власних культурних моделей. Дихотомії “подібність–суперечність”, “спільність–локальні особливості” характеризують канадську культуру та є тими основними маркерами, що детермінують становище Канади як постколоніальної країни і водночас засвідчують відмінність її постколоніальної структури від інших колишніх колоній Commonwealth. У цій моделі Канаді, з одного боку, відведено особливе місце як країні – “загарбника / поселенця” (invader / settler) стосовно автохтонного населення континенту, з другого – жертві процесів міграції та сублімації, до яких призвели культурні та політичні імперативи з боку метрополії.

Сьогодні чи не найсуттєвіше за значенням місце у дискусіях довкола канадської постколоніальності посідає проблема участі країни у глобальному діалозі, до якого залучено культуру й літературу зокрема. Якщо в минулому фокус постколоніальних дискусій у Канаді спрямовувався в компаративному контексті “назовні” (канадська культура порівнювалася з іншими подібними собі), то наразі він більше концентрується “усередині”, на суперечностях у межах самого плюралістичного канадського суспільства. Постколоніалізм як концепт окреслюється канадською критикою у всій поліваріантності значень, що включає: культурний імперіалізм; націоналізм у межах етнічних груп та у стосунках між ними; ревізію історії та деколонізаційні процеси; ієрархію влади; расу та етнос; мультикультуралізм; де/реконструкцію канону; мовну проблему аборигенного населення та варіанти англійської *versus* стандартної англійської. Ці актуальні для Канади питання у сукупності визначають мейнстрім її літератури.

Динаміка світових культурних та літературних процесів епохи постколоніалізму спрацьовує у Канаді в парадигмі багатополусної моделі світу із властивим їй переглядом усталених традицій, дихотомією “інтеграційних/фрагментаційних” кодів. Всі ці глобальні тенденції – доміанти та головні структурні елементи сучасних постколоніальних (та після/постмодерністських студій) – тісно пов’язані із проблемою “єдності й різноманітності” [1] як атрибутом загальноканадської культури останніх десятиліть ХХ – початку ХХІ століть. Ці ж самі атрибути становлять основне ядро феномену мультикультуралізму, який став центральним для Канади, диктуючи специфіку її культури, зокрема літератури.

Формування канадського суспільства проходило в постійному протистоянні не лише Британській метрополії, а й політичному та ідеологічному впливові з боку США. У межах самої країни воно зводилося до конфліктів між англо- та франкомовними групами населення, а також франко- та англоканадців з автохтонними народами – індіанцями та інуїтами. Отже, на північноамериканському континенті виникла непроста суперечлива багатоетнічна структура, роль головного “медіатора” взаємин у якій було відведено класичній бінарній опозиції “свій–чужий”. “У США на відміну від Канади, – зауважила Л. Гатчон, “уніфікуючи” американську та канадську моделі мультикультуралізму, – існує синкретична ідеологія “плавильного казана” і при цьому плюралістична національна ідентичність” [25, 29]. Власне, і “плавильний казан” Сполучених Штатів, і канадська етнічна “мозаїчність” – феномени одного порядку, які, проте, мають власні характеристики, атрибутивні ознаки, дійових осіб, що зумовлено історією та традиціями.

Мультикультурна модель “мозаїчності” в Канаді заміщує американський (США) концепт “плавильного казана” концептом національної ідентичності як належності до спільного для прибульців з усіх частин світу Континенту. В англomовній Канаді ця належність має визначення “americanness”, у Квебекові – “americanite” (“американськість”). В останній більшою мірою, порівняно з англomовною Канадою, ознак основоположної набуває структура “свій–чужий”, “центральний–маргінальний” як матриця особистісного вибору ідентичності у Новому Світі. Саме це “переводить проблему багатоскладовості й різноманітності в інтенціональну внутріособистісну галузь, у котрій поліфонічна іншість виявляє себе не лише й не стільки в інших культурах, індивідах, системах цінностей, а й у самій особистості суб’єкта, що рефлексує і, як правило, відчуває страх перед “іншим”, чужим та стороннім” [7, 101].

Поширена форма інтерпретації канадського мультикультуралізму як етнічно-культурної мозаїки, домінуюча в суспільній та філологічній думці країни, акцентує не так на протистоянні між різнонаціональними групами прибульців, з одного боку, і вже “вкоріненими” в північноамериканський ґрунт нащадками

піонерів – з другого, як слугує заглибленню у внутрішній світ “чужинця”, що шукає у Новому Світі власні життєві орієнтири. Його індивідуальні особливості виявляються у такому собі, згідно з образним висловом Е.Саїда, “багатоликому східному базарі”. І в цьому випадкові різноманітність більше “не сприймається як самоціль, знову актуальною стає проблема людської єдності й гармонії, що несподівано повертається на новому обороті історії до дещо переглянутих ідеалів Просвітництва” [7, 107].

На думку Л. Мосс, досліджувати сучасну канадську літературу крізь призму постколоніалізму – це “читати магічний реалізм Джека Ходжінса у “Відкритті світу” як постколоніальну алегорію або роман “Небажані для подорожі” Тімоті Фіндлі як алегорію про жертв історії на нижніх палубах та улюбленців історії – на верхніх. Це читати роман Майкла Ондаатжі “У шкірі лева” як твір про образи робітників-іммігрантів та розповіді про їхню роль в історії розбудови Торонто і Канади в цілому” [26, 5].

Наративи творів М. Етвуд, Т. Фіндлі, М. Ондаатжі, Ї. Шен і багатьох інших канадських письменників сповнені гротеску та сарказму, оприявнюють яскравий дистопічний полюс, за якого концепт виживання поєднується із, здавалося б, такими різними за змістом концептами помсти, пам’яті, а також психологічною темою боргу перед нащадками. Саме так канадські постколоніальні тексти передають стратегію формування версій історичного поступу, “дихотомічний” процес ре/конструкції нації та ідентичності. Адже Канада є країною, у якій водночас виявляє себе глобалізація та “антиамериканськість” (стосовно до США); модель ідентичності “я-є-канадець” і колонізаторська політика у ставленні до індіанців; мультикультуралізм, етнічна розмаїтість письменників та спільна “американськість” (по відношенню до континенту). І хоча, на думку Т. Альфреда, Канада сьогодні є не постколоніальною, а активно застосовує у своїй політиці колоніальні практики [9], за подібної специфіки умов життя країни (“подвійність” Канади як постколоніального суб’єкта), саме постколоніальні стратегії – реакція на історичні обставини – є знаковими хронологічними маркерами. Вони яскраво прочитуються в художніх текстах, що містять антропологічну модель, адже “філософсько-культурологічно-літературознавча антропологія орієнтується на конкретного суб’єкта, що оприявнює себе в культурі” [5, 102]. Важливим є, зокрема, і диференційований погляд на творчість канадських письменників – нащадків перших поселенців та тих, що вийшли із середовища автохтонного населення країни. Він дає підстави вважати канадську постколоніальність особливим феноменом у трансглобальному світі: канадський літературний мейнстрім актуалізується через чисельні етнічні групи, що з’явилися на території країни після перших французьких та британських поселенців, та тих, хто одвіку жив на тих землях. У такий спосіб у постколоніальній Канаді співіснують два рівноправні мейнстріми: канонічний (британський/французький) та сукупність культур кількісно менших етносів. Прогрес, за Е. Кантом, “здійснюється певним чином згідно з категоріями, прямуючи від одиничності форм волі (її універсальності) до *множинності* матерії (об’єктів, тобто цілей) і звідси – до *тотальності* чи інтегральної системи” [6, 252].

Стилістика художніх творів, що відбивають ці провідні для Канади проблеми, часто організується авторами довкола біблійного претексту (зокрема, вселенського потопу). Так, у романах М. Ондаатжі “Котячий стіл”, Я. Мартела “Життя Пі”, Т. Фіндлі “Небажані для подорожі”, М. Етвуд “Рік потопу” ця алегорична ситуація визначає провідну ідею – мандри персонажів у пошуках країни обітваної (Канади) як квест, що себе *не* виправдовує, привносячи цим до дискурсу дистопічний елемент. Для письменників важливим за цих умов є не стільки самий факт конкретної міфологізованої події, скільки її внутрішній

антропологізований зміст, що диктує та пояснює людську природу та вчинки. Звідси випливає й необов'язковість дотримання концептуальних подієвих класичних категорій, їх художня варіативність. Текстовим ядром подібних творів є гра з часом, що полягає у зміні форми нарративу в різних інтерпретаціях однієї й тієї самої літературної моделі.

“Постколоніальну мультикультурну естетику, – стверджує Т. П. Сейлер, – становлять дискурси, які у своїй комплексній інтерактивності висловлюють канадський досвід на маргінесах кількох імперій – досвід, який спричиняє не лише до розбіжностей, а й до комплексної гібридності, що не є статичною” [35, 62]. Канадський постколоніалізм значною мірою “увібрав” у себе історичний спадок країни, як, зокрема, його складник мультикультуралізм – сучасну геополітичну різноманітність *versus* імперський центр. Це глобальний дискурс, що будується на культурі мігрантів, біженців, діаспор та їхніх відносинах з автохтонним населенням [20, 22-39].

Розбіжність у поглядах дослідників на канадський мультикультуралізм виявляється у неоднозначному сприйнятті ними етнічних культур. Так, Дж. Кларк зауважує, що існуюча концепція “символічної етнічності”, що справляє враження демократичного плюралізму, є насправді проявом расистської політики асиміляції. Р. Велкотт також критикує мультикультуралізм, пояснюючи свій погляд тим, що він “редукує культури до їх першооснови, обертаючи їх на фольклор” [33, 43]. Мультикультуралізм називають у Канаді й “ліберальним расизмом” (С. Зісек), і “політикою визнання” (Ч. Тейлор), і “мультикультуралізмом бутіку” (С. Фіш), і “міфологізованим мультикультуралізмом” (Ч. Канаганаякам). Визначення “колонія поселенців” стосовно Канади обґрунтовують П. Вільямс та Л. Крісман, стверджуючи, що її етнічна стратифікація зовсім інша, порівняно з Австралією чи Новою Зеландією, а “історія, економічний розвиток і розташування у межах глобальних капіталістичних відносин структуруються радше за моделлю метрополії, аніж за (пост)колоніальною” [40, 4]. Дехто вважає канадців чи то постколоніальними лише відносно Великої Британії (Д. Брайдон), чи то “ідеальними миротворцями (у межах інтерактивності “різних етнічних груп. – Н.О.), здатними до виживання” (Д. Пенні). Отже, вже в самому порушенні проблеми “постколоніальності” Канади чітко вчувається неоднозначність. “Письменники й художники Канади – підсумовують Г. Хагген та В. Сімерлінг, – мають скористатися з переваг цієї політики та продовжувати застосовувати їх як засіб представити свої праці аудиторії та утвердити цим власну культурну присутність” [23, 104].

Невипадково учасники чисельних дискусій про сучасний канадський постколоніалізм враховують характер поліетнічного складу країни. Крім індіанців та інуїтів, її населяють нащадки іммігрантів-поселенців, що вирізняються різними етнічними, расовими та релігійними ознаками: ірландці, ісландці, меноніти, чорношкіра община у Нова Скотія та Британській Колумбії, члени якої прибули зі США, китайські мігранти на заході Канади, вихідці зі слов'янських країн у Манітобі. Дослідниця Арун Макхерджи є чи не найактивнішою опоненткою постколоніального прочитання канадської культури. На її думку, термін “постколоніалізм” легко групує постколоніальні літератури й перетворює різних особистостей на “колонізованих” суб'єктів [32].

Розглядаючи проблему постколоніальності Канади, варто зупинитися на дефініції, хто ж такі канадці? Н. Фрай більш як півстоліття тому зауважив: “Канадець є американцем, який заперечує американську революцію” [18, 273], – отже, й американські (США) життєві стандарти, моделі, парадигми, що виявляють себе у “надмірній патріотичній імпульсивності” [26, 28], та долучає себе на онтологічному та епістемологічному рівнях до статусу “американськості” (*americanité-americaness*) у розумінні континентальному.

“Походження-з-екзилу” англоканадської осілої культури впровадило психологічні суперечності, які полягали у відчутті маргінальності, зумовленої імпортуванням культурних стандартів із зовнішніх джерел. Тому органічно важливим для канадців стало прийняття національного прапора 1964 р., загальнонаціональне святкування сторіччя Канади 1967 р., визнання за прем’єрства П. Трюдо процесу розбудови країни (nation building).

Історія англомовної Канади з 1867 р. прочитується як поступове звільнення від імперських кайданів, вікторіанської етики та норм життя, психології провінціалізму. При цьому постколоніальна модальність залишається у канадській культурі дво/багатозначною та пояснюється не лише напівімперіалістським “опікуванням” із боку двох європейських імперативів (Британія, Франція), а й конструктами, спрямованими на “відкритість” канадської культури й літератури американському континентові, як англо- та франкомовних, так і етнокультурних, расових меншостей, зокрема виділених в окрему категорію культури так званої Першої Нації (індіанців та інуїтів). Як зауважила Л. Гатчон, “найперший історичний колоніальний досвід білих канадців, а відтак і постколоніалізм, не можна дорівнювати досвідові вестіндійському, індійському чи африканському” [24, 74].

На відміну від автохтонних письменників, нащадки перших європейських переселенців та іммігранти останніх десятиліть не мали власних північноамериканських естетики та традицій, до яких могли би звернутися. Як наслідок, загострювалися й труднощі у вираженні ідентичності. У постколоніальній, гетерогенній за складом, Канаді етнічні меншини завжди перебували у несприятливому становищі: аборигени – відносно вихідців з Європи, франкоканадці – відносно англоканадців, англоканадці – відносно Великої Британії та США, інші расові, етнічні, мовні групи (слов’яни, вихідці з азійських та африканських країн) – англо- та франкомовних канадців.

Як приклад, декілька актуальних для сучасної канадської літератури проблем зв’язані в міцний вузол у показовому вище згаданому романі Я. Мартела “Життя Пі” про вимушені мандри підлітка-індійця на плоту в океані: ідентичність особистості, дихотомія “свобода–несвобода”, виживання. Всі вони викликають несподівані для читача алюзії, у яких прочитується неприхована інтертекстуальність. Тут і мотив Одиссеєвого квесту, і відчайдушна Робінзонада, і тонкий психологізм Е. Гемінгвея, і метатекстуальність М. Етвуд із властивою їй іронією, і гротескова карнавальність Р. Дейвіса та М. Ондаатжі. Це водночас казка, екшн, роман мандрів, розповідь про стосунки людини й тварини (людини й природи взагалі), екзотичну Індію – батьківщину героя, Bildungsroman. У творі Я. Мартела весь цей складний проблемно-тематичний контекст підкорено головній ідеї – властивому постколоніальній літературі концепту ідентичності, сконцентрованому в дихотомії “свій–чужий”.

Парадокс канадської гетерогенності, мультикультуралізму полягає в тому, що маргіналізовані, алієновані групи населення сприяють як чіткішому окресленню специфіки канадського суспільства, так і переорієнтації його на особливу постколоніальну синкретичну парадигму. Транскультуралістські процеси синтезу та водночас відчуження підкреслюють унікальність канадської культури в цілому. Так, канадські метиси є нащадками шлюбів франкоканадців та індіанців, а ірландські католики стали франкофонними мешканцями Квебеку. За словами Коліна Гранта, “бути канадцем – значить бути унікальним зразком північного американця”, що мешкає у “більш упорядкованому та стабільному суспільстві, ніж учасники ліберальних експериментів у Сполучених Штатах” [19, 3-4]. У такій “канонічній” Канаді британський вплив, за всіх його негативів для країни, вбачається не як продовження колоніалізму, а як захисна стратегія для виживання, враховуючи вплив Сполучених Штатів Америки, постколоніальна версія “землі обітованої”.

Канадський постколоніалізм Нейл Баснер тлумачить не як “умову” існування, а як “спосіб світобачення”, спираючись на відому транспозицію Н. Фрая “Хто я? – Де я?”, що, по суті, структурується на дихотомії “глобальне–локальне”.

Застосовуючи постколоніальну методологію у підході до дослідження канадської ситуації, Дж. Кларк дотримується історичного екскурсу – шляху, пройденого країною: колонія поселенця-загарбника – конфедерація – конфліктуючі нації – “дві самотності” (англо- та франкоканадці) – мультикультурний тип ідентичності – постнаціональна ревізована гетерогенна структура – постколоніалізм [26, 39]. На думку дослідника, префікс “пост” як означник плінності в часі водночас підкреслює “законсервованість” у сучасному того, що лишилося позаду, а отже, колоніальної традиції, не заміщуючи при цьому поняття нового складника старим і не проводячи між ними демаркаційної лінії. “Пост” відноситься у такому випадкові не до “завершення” епохи колоніалізму, а до того устрою, що сформувався *над* колоніалізмом і належить до концепту “виживання”. Якщо постколоніалізм заснований на дихотомії “імперія–колонія”, то мультикультуралізм – на взаєминах груп різного походження з домінуванням культури англоканадців у системі цих стосунків.

Поняття “мультикультуралізм-постколоніалізм” історично розташоване в основі канадського постмодернізму та післяпостмодернізму, у центрі якого – багатозначні особистості (selfs) та різноманітність конституентів їхньої ідентичності. Сучасний постколоніалізм неможливо розглядати окремо від післяпостмодерністської парадигми, його естетики. Адже постмодерністська бінарна опозиція “свій-чужий” та концепт іншості в новій культурі, що позиціонують себе саме у сфері мультикультуралізму, є характерними рисами й післяпостмодерністських стратегій із властивими їм концептами гетерогенності та множинності / єдності. Щодо теорії постмодернізму, на думку Т. Іглтона, ніщо не підходить їй краще за ідею “стабільної, модерної, уніфікованої культури, якій властива гібридність та відкритий фінал” [17, 29].

Напруга між концептами регіону та етносу за такої структури *ре/*позиціонується. Регіональне, національне, інтернаціональне не просто передбачають поступове розширення значення, а постійно суміщаються. Постколоніальна стратегія дослідження актуалізується у чіткому усвідомленні конкретних місця й часу історичного розвитку, умовної території, яка набуває специфічних часопросторових ознак. Саме за подібних обставин локус та етнос “прочитуються не як проста опозиція чи версії центру та периферії, а як багатоголосий діалог” [26, 47], тобто *полілог*, що розташований в основі концепту ідентичності в суспільстві з “мозаїчною” культурою. Подібний полілог властивий творчості М. Етвуд, М. Ондаатжі, К. Харріс, М. Вассанджі, Ж. Годбу та іншим канадським письменникам, твори яких сприймаються з постколоніальної перспективи, тобто віддзеркалюють гетерогенний образ країни та власних із нею зв’язків, постулюючи необхідність редифініції самого концепту нації у Канаді як постколоніальній країні. “Мультикультуралізм – поняття реальне, неоднозначне... надає особистості власної неповторності, збагачуючи унікальним – у цій комунікативності – набутком минулого та водночас укорінюючи у глибокі історичні пласти через залученість до спадку “старої батьківщини”” [2, 217-218], – зауважила українська дослідниця-американіст Т. Денисова. Це твердження справедливе й щодо Канади. Сама інтрига, чи належить культура країни до постколоніальної парадигми, чи “спрацьовує” тут відповідна модель світобачення, перш за все заторкує образ Канади, його релевантність постколоніальній структурі. І в цьому процесі варто відрізнити концепт канадського мультикультуралізму від глобалізму.

Згідно з думками А. Джонстон та А. Лоусона, різниця між колонізованим суб’єктом та суб’єктом-колонізатором (тубілець–поселенець) дорівнює різниці

між колонізованим суб'єктом та імперським центром (поселенець—імперська влада). Застосовуючи стратегії постколоніального аналізу, дослідники в цьому процесі поняття “нація” замінюють на “тубілець і номінують його, як новий колонізований суб'єкт-колонізатор чи поселенець-загарбник [26, 365]. Такий “колонізований суб'єкт” є водночас колоністом-медіатором між колонією та імперією, оприявнюючи цим діалогізм (полілогізм), закладений до мультикультурної системи. Тому й домінуюча модель етнічної ідентичності розглядається у термінах “просторовості та бінарності” [28, 39].

Постколоніалізм у такій країні, як Канада, вписується не стільки в рамки європоцентристської стратегії, скільки в дискурс гібридності, що найточніше відповідає загальноканадській культурі. Адже саме “моменти перехрещення культур... породжують нову якість художньої виразності, те, що називають гібридною свідомістю” [2, 218]. За Д. Беннет, “постколоніалізм інтернаціоналізує еволюційну модель” [12, 195]. Дослідники розглядають постколоніалізм із трьох позицій: Канада як суспільство поселенців-загарбників; тубільне населення у процесі розвитку та деколонізації; феномен глобалізації. Визначення Г. Співак різноманітності у поглядах передбачає необхідність “транснаціонального знання”. Широка міждисциплінарна парадигма досліджень виголошує естетичні норми, засновані на етноцентричному універсальному тлумаченні. Термін “постколоніалізм” часто вживається як історично обґрунтований місток між концептами “культурного націоналізму” та “глобалізації”. У цьому значенні постколоніальність у літературних творчих, критичних моделях є втіленням стратегічної ролі літератури, адже впливає на редифініцію, ревізію канадського концепту виживання. У цій іпостасі постколоніальність у Канаді міфологізується, провокуючи появу дилеми: чи існує насправді “національна література” [15], чи вона є породженням глобальної постколоніальної парадигми? Адже канадська ідентичність екстраполюється на імідж національної самості.

В умовах мультикультуралізму та гетерогенності важливим видається саме порушення питання щодо можливостей для різних ідентичностей “звертатись до ресурсів історії, мови та культури у процесі дослідження від того, “хто ми є?” чи “звідки ми прийшли?”, до того, ким маємо стати, як повинні себе репрезентувати” [21, 4].

Прагнення зрозуміти самих себе в мультикультурному канадському світі веде до ревізії минулого, полівекторності в *переоцінці* власної історії(ій). Звідси пролягає прямиий шлях до альтернативності у сприйнятті й потрактуванні історичних подій, властивих “новому історизмові”.

Постколоніалізм з'явився на канадській культурній та літературній сцені як свого роду “проект деколонізації” свідомості в постімперському світі. Завданням літератури стало по-своєму пояснити психологічні засади його природи, у художній формі артикулюючи різноманітні академічні критичні практики. Фундаментальною постколоніальною моделлю став образ Іншого. Канадський варіант концепту “іншості” поєднує в собі обидві “межі зіставлення” Поля Рікера: “З одного боку, ідентичність як тотожність (лат. *idem*, англ. *sameness*, нім. *Gleichheit*), з іншого – ідентичність як самість (лат. *ipse*, англ. *selfhood*, нім. *Selbstheit*). Самість не є тотожністю... Ідентичність тут означає одиничність: протилежністю є множинність (не одна, а дві чи кілька)” [6, 141]. Так, “самість” корелюється з концептом “іншості”. Невипадково канадський дослідник В. Коппан характеризує феномен Іншого як породження процесу глобалізації, “гегемонічну американізовану версію” [16, 2] постколоніальних студій. У цій версії так звані “тексти третього світу” трансформуються у своєрідні національні алегорії, репрезентативні для мігрантів та етнічних меншин. Ці ностальгічні наративи є “діаспорним” вираженням того, як інтелектуали “третього світу” адаптуються до північноамериканського середовища, зберігаючи пам'ять про

свій дім. Як образно схарактеризувала канадську літературу Р. М. Джордж, “вся художня література є сумом за домівкою, а будь-який сум за домівкою є художньою літературою” [30, 199]. Проте пам’ять забезпечує лише тимчасовий прихисток від нової для переселенця парадигми іншості. В оточенні англоканадської більшості прибульці з усього світу водночас проходили психологічно складний процес адаптації до життєвих стандартів та комплексів Нового Світу та зберігали оригінальність власних традицій, які в сукупності сформували канадську гетерогенну мультикультурну спільність. Представникам меншин випала подвійна функція: зберігати міф Повернення до країни свого народження та свою етнічну культуру в межах впливу домінуючої культури, а отже, постійно перебувати у сфері впливу двох культур водночас, формуючи поліетнічну діаспорну модель. Тому часто письменникам легше усвідомлювати себе канадцами, частиною нового, свідомо обраного ними суспільства. І писати однією з двох державних мов – англійською чи французькою. Так, англійська мова в Канаді стала зручним лінгвістичним визначальним фактором соціальної ієрархії, який поєднує особистий досвід із типом культурного нарративу.

“Рівень належності до цієї “глобальної” мови веде до проблеми формування канону” [8, 98], – зауважує А. Ахмад. До такого типу постколоніального канону належать тексти М. Кінгстон, Дж. Когави, М. Ондаатжі, М. Вассанджі, означуючи мультикультурну диверсивність, за якої література перетворюється на ефективний засіб транспортування культури. Маючи на увазі наступне покоління іммігрантів, М. Чакраборті вірить у те, що це “покоління Ікс забуде всі моменти деколонізації, що несли відверте насильство (соціальне, політичне, економічне, епістемологічне, психологічне)” [26, 131-132]. Естетика мультикультуралізму перетворюється на “модель інформаційного пошуку” для прочитання культур Інших, що підкреслює “валідність національного походження” [38, 83] – свого роду сценарій мультикультурних стосунків, який оприявнює перш за все погляд на Іншого.

Двозначність ситуації іммігранта на канадському ґрунті втілена у принизливій оцінці його постаті в категорії “іншого-за-білошкірого”, з одного боку, а з другого – такі різні інституції, як, зокрема, Премія Генерал-губернатора та Фонд “Спадок” завжди підтримують і нагороджують письменників – представників меншин. У такий спосіб канадський мультикультуралізм став метафорою візуалізації різноманітності, що центрує етнічні групи та епістемологічно обрамовані у спільний дискурс західного зразка. Становище аутсайдера, який прагне прийняття / асиміляції, є тут до певної міри дуалістичним. При цьому переважає перша частина бінарності, зумовлена свого роду компромісом, мультикультурним ідеалом, що акцентує більше “гетторизацію, аніж належність” [26, 142]. Мультикультуралізм як секулярний міф не здатний урівноважити обидва складники цієї дихотомії. Поняття “належності” (до певної етнічної групи) в Канаді завжди було проблематичним. Деякі дослідники (Р. Містрі, А. Бадамі) стверджують, що існує істотна різниця між мультикультурним відчуттям “єдності” та постколоніальним відчуттям “належності”. Проте кожний тип відчуття існує згідно з канонами власного міфу. “Рішення мігрувати, – зауважує Ч. Канаганаякам, – приходить тоді, коли чийсь права та обов’язки порушуються. У Канаді все навпаки. Громадянство розглядається як перевага. А суб’єктивна ідентифікація, яка стосується національності, відсутня. Поєднання обох якостей – ось що додає постколоніалізм. У Канаді саме мультикультуралізм робить це можливим” [26, 147-148].

Дослідники канадського постколоніалізму вдаються до запитання, у який спосіб Канада може бути постколоніальною для іммігрантів, чий колоніальний досвід був таким різним? Іммігранти створили нові життєздатні ідентичності на основі власного культурного спадку в контексті нового оточення. Теорії гібридності та

амбівалентності сформувалися як діючі моделі та методи дослідження межових характеристик іммігрантського досвіду та реструктурування канадської “літератури мігрантів” із точки зору ревізії концептів діаспори, культурної ідентичності та належності. Часто подібні дискусії містять метафоричне навантаження й функціонують як на реальному, так і на символічному рівнях. Подібна дихотомія позиціонує мультикультуралізм як стратегію “бінаризації” конструктів “центральне–маргінальне”, “універсальне–окреме”, “індивід–влада”, “минуле–майбутнє”.

Одним із центральних аспектів постколоніальної теорії є практика транскультуралізму. Кордони, що їх долають різні культури, є не лише державними, а й лінгвістичними, релігійними, етнічними. За словами Є. Гоффман, “в останні роки великі зсуви, що сталися у політичному та соціальному полях, справили вплив на саме поняття екзилу. Культурний рух став нормою, що означає: покинути рідну країну не є такою драматичною чи травматичною подією, як це б мало бути” [22, 6-7]. Недарма “центр” як окреме поняття не існує, а визначається у термінах його власної маргінальності (Г. Співак). Ось чому канадська “мозаїчна” мультикультуралістська постколоніальна література вирізняється “поетикою опору, поетикою взаємовпливу, поетикою імпровізації, поетикою кольору, поетикою відокремлення, поетикою нового способу пізнання світу, поетикою створення нового дому, поетикою зміни масок” [26, 293-294].

“Подвійність” досвіду ідентичності канадця-іммігранта відбивається у “подвійності” світобачення, змушуючи “письменника – трансмежового/номадичного / гібридного расово означеного суб’єкта – “write back” (писати про колишнє) та “write home” (писати про нову батьківщину)” [26, 288]. Подібне існування “на межі” визначають терміном, що належить Дельозу та Гваттарі, – “детериторизація”.

Канадська критика подеколи проблематизує термін “постколоніальність” щодо Канади, коли йдеться про вихідців із колоніальних країн Африки, Азії, Карибського ареалу (Т. Голді, Ч. Канаганаякам). Та стереотипне для країни поняття “етнічних меншостей” входить до сфери визначення не лише расового елементу, не лише “інших-за-білошкірих” (до цієї категорії входить й тубільне населення), а й власне білих канадців. А отже, термін “постколоніальний” “визначає всю культуру, яка перебуває під впливом імперіалістського процесу” [11, 2]. Тобто йдеться про канадську версію “одного народу, що склався з багатьох”. У цьому випадкові префікс “пост” у “постколоніалізмі” є знаковим маркером, що позначив не лише політичні, а й етичні, й естетичні форми маргінальності. Постколоніальність стосується різної ідеологічної проблематики, і, попри те що стосується постколоніального суб’єкта, вона стала “постідеологічною”, надає Канаді сенсу “колонії вторгнення” та ставить у розряд країн “другого світу” поряд із країнами “першого світу” (США), всім відомого “третього” та так званого “четвертого” (аборигени Канади) (Т. Голді). Ця обставина перетворила Канаду на свого роду “сурогат” імперського центру, у якому полярність “імперія–колонія” втрачає відверту опозиційність, подеколи виявляючи транспозицію згідно зі схемою: Велика Британія–Канада; англо-франкоканадці; англо-франкоканадці – аборигенне населення. Колишня двочленна координата “Британія–Канада” розпадається на ґрунті Канади в полісемантичну структуру.

Отже, ключовою тезою канадського постколоніального роману є “подібність-у-різноманітності, тобто сприйняття себе як вдома у незнайомому оточенні, або коли знайоме оточення перетворюється на чуже” [37, 4]. Ідеться про проблему плюралістичності особистісних, політичних, національних ідентичностей, оприявнюючи співіснування різних культурних та історичних парадигм.

Канадське суспільство перебуває в постійному процесі трансформації, метаморфоз, що надає виразності художній уяві, пошукові нових голосів та способів бачення традиції. Зокрема, в останні десятиліття постколоніальні риси в літературі Квебеку стали вражаюче виразними. Сучасному франкоканадському постколоніальному роману не такою мірою властива англоканадська “historylessness” (відсутність історії). Натомість значна роль у ньому належить концептові пам’яті в ідентичнісній парадигмі. Популяризація жанру авто/біографічного роману у Квебекові (*l’écriture intime*) свідчить про новий фокус світобачення у творах Н. Броссар, М.Н. Філіп, Р. Робен, Е. Ебер.

Постколоніальність Квебеку – такого собі мультикультурного суспільства в межах Канади – вимагає окремої оцінки. Та й постколоніальні практики в самій провінції мають власні варіанти інтерпретації. Термін “постколоніальний” практично не застосовується у квебекському літературознавстві. Натомість цей феномен визначається як “транскультурний”, “ідентичнісний”, “література мігрантів”.

На франкоканадців довгий час поширювалися англоканадські моделі суспільства колоністів-поселенців, що включали як історію поселень минулого, так і нових прибульців до континенту. Подібна оцінка позбавляє статусу квебекців як нації (“неповна нація”), заперечує їхні антиколоніальні здобутки в часи “тихої революції” шістдесятих, що утверджували саме постколоніальний статус Квебеку (Ф. Дюмон, М. Рід, Ю. Акен, Р. Левеск). Порівнюючи обидва погляди, Р. Шварцвальд наголошує на тому, що сучасний Квебек поділяє “вісі умови модерності, не асимілюючи їх до нормативного статусу колоністів-поселенців” [34, 91]. У суспільстві Квебеку, де франкомовне населення кількісно переважає над іммігрантами – “чужими” з інших країн, так само як англomовна більшість Канади в цілому – над іншими етнічними групами (франкомовною, зокрема), концепт постколоніалізму “стосується не лише плюралістичності традиції в окремому контексті, а найперше нездатності будь-якої з цих традицій монополізувати свої права” [10, 82]. А отже, три найчисельніші канадські світи – англофонний, франкофонний, автохтонний – існують разом в інтер/транскультурному контексті, взаємовпливові, проте “не змішуючи свої ідентичності” [29, 63]. Специфічна для квебекських постколоніальних студій тріада “гібридність/транскультуралізм/нація як суб’єкт” (*sujeet-nation*) втілилися у творчості низки квебекських письменників (М. Ларю, Р. Робен, Д. Лафер’єр, Е. Оллів’є, Г. Скотт, М. Трамбле). Відходячи від дидактичних сюжетів минулих десятиліть, вони оприявнюють дискурси, побудовані на алегоричній, іронізованій та водночас гіркій парадигмі умовності, у якій знакового змісту набувають міфологеми франкоканадських реалій. Так, у романі “Слава Кассіодора” (2002) Монік Ларю змальовує атмосферу коледжу, який перетворюється на гіперболізований всесвіт Квебеку в цілому, позиціонований на вишуканій елітарності. Відносно нескладна інтрига (стосунки між викладачами та студентами) набуває досить запутаного поліфонічного масштабу. Увага письменниці, викладача та літературознавця М. Ларю зосереджена на персонажах-педагогах, які починали свою кар’єру з великими сподіваннями, а зустрілися з політичною демагогією та цинізмом молодого покоління. Суперечності між двома головними героями твору трансформуються в діалог, який у ширшому плані дискурсу сприймається як ідея неперервності передачі власної пам’яті, культурного надбання наступним поколінням квебекців. Твір демонструє “синхронність” вище згадуваних двох окремих парадигм, прочитується як зразок того, як ці два світи взаємодіють, як література “робить виклик” соціальним умовам, створюючи середовище для діалогу.

Ці риси культури Квебеку є складником домінуючої постколоніальної загальноканадської культури. До неї дослідники залучають глобальну франкофонну міграцію та ті культурні практики, що виникають у результаті інтеркультурних зв'язків; формування світобачення іммігранта, який живе у франкомовному оточенні та для якого французька не є рідною; спосіб, за яким малі етноси моделюють свої зв'язки з великими етносами, для яких концепт нації залишається важливим онтологічним маркером.

Квебекський роман виявляє сьогодні гнучкість художньої структури, у якій поняття ідентифікуючого начала тлумачиться, як конструкт ідентичності, близький за змістом поняттю транскультуралізму, що включає літературу мігрантів (*écriture migrant*), літературу Першої Нації та гібридні тексти [36, 9]. На думку Жана Ламора, транскультуралізм є “процесом, за якого щось обмінюється на щось; обидва боки цього співвідношення у такий спосіб модифікуються. Продукується нова реальність. Транскультуралізм – це стан постійної трансмутації, творчої, нескінченної, незворотної” [31, 47]. У ньому міститься своєрідна опозиційність, виражена англійськими словосполученнями “writing back” та “side-by-sidedness”, що пояснюють можливість *поділяти* спільні культурні набутки, а не *протистояти* чужим культурним формам. М. Вотьє пропонує у практиці франкоканадських постколоніальних студій вирізняти зв'язок пам'яті та ідентичності через троп релігії, зокрема католицизму, що, на її думку, частково трансформувався у форму “ідентифікуючої теології” [26, 270].

У сучасній квебекській прозі помітний зсув до традиційної наративної форми та структури, захоплення високим стилем, етичними проблемами, духовністю та релігією. У постколоніальних романах вчувається формування нового напрямку, головне спрямування якого зосереджується не лише на опорі імперській модальності, проблемах території, нації та етнічної належності, а й на усвідомленні особистісної ідентифікації. У таких творах, як “Жаб'ячий Місяць” Л.Тостевен, “Дзеркальний павільйон” С. Кокіса їхні автори фокусують увагу на проблемах пам'яті поколінь та ідентичності.

Ці літературні тренди свідчать про те, як функціонує у специфічній канадській культурі сучасний постколоніальний світогляд. Концепти пам'яті, ідентичності, етичні та релігійні норми стали об'єктом постколоніальних досліджень. “Канадці інтернаціоналізували процес своєї колонізації” [14, 87], – писала Д. Брайдон ще у восьмидесяті роки минулого століття, вирізняючи особливий характер канадського менталітету. У Канаді, де модель “мозаїчності” стала центральним культурним детермінантом, література, відходячи від європейського та американського (США) домінування, зберегла рівною мірою етнічні та загальноконтинентальні позиції. Тому у країні домінують роль відіграють транскультурні практики дослідження літератури з властивим їм аналізом культурної гетерогенності.

Канадський дослідник Р. Бадде з певною долею скепсису характеризує канадський постколоніалізм як “постканадіанізм” [26, 283]. Проте канадська культура, у тому числі й література, продовжує існувати та висловлювати себе у складній жанровій динаміці утопії-дистопії, альтернативно-історичному романі, в основі якого – травматичний досвід поколінь переселенців, авто/біографічному романі, структурованому на парадигмі пам'яті, романі поколінь (канадський варіант *Bildungsroman*) у транскультурній антропологічній проекції особистості.

Канадська “американістичність” сьогодні живиться численними художніми текстами, автори яких подолали довгий шлях до подібного сприйняття американського континенту. У цьому полягає неоднозначність літературної історії Канади, “великого міфу про регенерацію людства, лабораторією якого став Новий Світ” [39, 110].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Висоцька Н.* Єдність множинного. Американська література кінця ХХ-початку ХХІ століть у контексті культурного плюралізму. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2010.
2. *Денисова Т.* Про літературу США. Вибрані статті українського американіста часів Незалежності. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2014.
3. *Крістева Ю.* Бахтин, слова, діалог и роман. – М.: Прогресс, 2000.
4. *Крістева Ю.* Полілог. – К.: “Юніверс”, 2004.
5. *Пахаренко В.* Шевченко як геній. – Черкаси: Брама-Україна, 2013.
6. *Рікер П.* Сам як інший. – К.: Дух і літера, 2002.
7. *Тлостанова М.* Движение идей мультикультурализма в США конца ХХ века. – “США – Канада. Экономика. Политика. Культура”. – 2000. – № 10.
8. *Abmad, Aijaz.* In Theory: Classes, Nations, Literatures. – London: Verso, 1992.
9. *Alfred, T.* Peace, Power, Righteousness: An Indigenous Manifesto. – Oxford UP, 1999.
10. *Angus, Ian.* Cultural Plurality and Democracy. – “International Journal of Canadian Studies/ Revue internationale d’etudes canadiennes”. – N 25. – 2002.
11. *Ashcroft, B., Griffiths, G., Tiffin, H.* The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures. – N.Y.: Routledge, 1989.
12. *Bennett, D.* English Canada’s Postcolonial Complexities. – “Essays on Canadian Writing”. – N 51-52. – 1993-94.
13. *Birbalsingb, Frank.* National Identity and the Canadian Novel. – “Journal of the Canadian Fiction”. – N 1. – 1972.
14. *Brydon, Diana.* Re-writing “The Tempest” – “World Literature Written in English”. – N 23/1, 1984.
15. *Brydon, Diana.* The Myth that Write Us: Decolonizing the Mind. – “Commonwealth”. – N 10. – 1987.
16. *Cooppan, V.* W(h)ither Post-Colonial Studies? Towards the Transnational Study of Race and Nation. – Essays and Studies 1999: Postcolonial Theory and Criticism (Ed. L. Chrisman, B. Parry). – DC Brewer, 2000.
17. *Eagleton, Terry.* The Idea of Culture. – Oxford: Blackwell, 2000.
18. *Frye, Northrop.* Letters in Canada: 1952. Poetry. – “University of Toronto Quarterly”. – 1953. – N 22. – April.
19. *Grant, Collin.* Myths We Like By. – Ottawa UP, 1998.
20. *Gunew, Sneja.* Postcolonialism and Multiculturalism: Between Race and Ethnicity. – “Yearbook of English Studies”.
21. *Hall, S.* Who Needs Identity? Introduction. – Questions of Cultural Identity (Ed. S.Hall, P. du Gay) – London: Sage, 1996.
22. *Hoffman, Eva.* Wanderers by Choice. – “UTNE Reader”, July-August, 2000.
23. *Huggan, G., Siemerling, W.* U.S./Canadian Writers’ Perspectives on the Multiculturalism Debate: A Round-Table Discussion at Harvard University – “Canadian Literature”, 2000. – Spring. – N 164.
24. *Hutcheon, Linda.* Splitting Images: Contemporary Canadian Ironies. – Oxford UP, 1991.
25. *Hutcheon, Linda.* Crypto-Ethnicity. – “PMLA”, January, 1998.
26. Is Canada Postcolonial? Unsettling Canadian Literature (Ed. L.Moss). – Waterloo: Wilfrid Laurier UP, 2003.
27. *Johnston A., Lawson, A.* Settler Colonies. – A Companion to Postcolonial Studies (Ed. H. Schwarz, S. Ray). – Oxford: Blackwell, 2000.
28. *Kamboureli, Smaro.* Scandalous Bodies: Diasporic Literature in English Canada. – Toronto: Oxford UP, 2000.
29. *Letourneau, Jocelyn.* Rethinking Quebec (In the Canadian Landscape). – Vive Quebec! New Thinking and New Approaches to the Quebec Nation (Ed. M.Venne, R. Chodos, L. Blair). – Toronto: James Lorimer & Company Publishers, 2001.
30. *Marangoly, George.* The Politics of Home: Postcolonial Relocations and Twentieth-Century Fiction. – Cambridge UP, 1996.
31. *Metamorphoses d’une utopie* (Eds. J. Lacroix, F. Caccia). – Paris; Montreal: Presses de la Sorbonne Nouvelle/ Edition Triptique, 1992.
32. *Muckberjee, A., King, T., Bayard, C.* Post-colonialism and Postmodernism: A Panel – “World Literature Written in English”. – 1990. – N 30.
33. *Rude: Contemporary Black Canadian Cultural Criticism* (Ed. R. Walcott). – Toronto: Insomniac Press, 2000.
34. *Schwartzwald, Robert.* Rush to Judgement? Postcolonial Criticism and Quebec. – “Revista Mexicana de Estudios Canadienses (nueva epoca). – 2005. – N 10.
35. *Seiler, T.P.* Multi-vocality and National Literature: Towards a Post-Colonial Multicultural Aesthetics. – Literary Pluralities (Ed. Ch. Verduyn). –Petersborough; Ontario: Broadview Press, 1998.
36. *Sb. Simon, P. Herault, R. Schwartzwald, A. Nouss.* Fiction de l’identitaire au Quebec. – Montreal: XYZ, 1991.
37. *Smith, Rowland.* Introduction. – Postcolonizing the Commonwealth: Studies in Literature and Culture (Ed. R. Smith). – Wilfrid Laurier UP, 2000.
38. *Spivak, G.* Transnationality and Multiculturalist Ideology. – Between the Lines: South Asians and Postcoloniality (Ed. D. Bahri, M. Vasudeva). – Philadelphia: Temple UP, 1996.
39. *Weiss, J., Moss, J.* French-Canadian Literature. – Michigan State UP, 1996.
40. *Williams, P., Chrisman, L.* Colonial Discours and Post-Colonial Theory: An Introduction. – “Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader”. – N.Y.: Columbia UP, 1994.

Отримано 18 вересня 2015 р.

м. Київ